

UOT - 342.553:352

DOI: <https://doi.org/10.62130/YVJU2830>

Nailə QƏHRƏMANOVA
BDU- nun "Konstitusiya hüququ"
kafedrasının dissertantı,
e-mail: nailaqahramanova@mail.ru

YERLİ ÖZÜNÜİDARƏ SİSTEMİNDƏ HÜQUQİ ÇƏRÇİVƏ VƏ MUXTARIYYƏT

XÜLASƏ

Bu tədqiqatın məqsədi, müxtəlif dövlət idarəetmə səviyyələri arasında qarşılıqlı fəaliyyətin səmərəliliyinin artırılması və daha səmərəli idarəetmənin təmin edilməsi üçün qabaqcıl təcrübə və tövsiyələrin müəyyən edilməsi məqsədilə yerli özünüidarənin hüquqi dövlət institutlarına uyğunlaşdırılması formalarından olan hüquqi çərçivə və muxtariyyət məsələsinin təhlilini təqdim etməkdir.

***Açar sözlər:** Yerli özünüidarəetmə, demokratiya, mərkəzsizləşdirmə, subsidiarlıq, bələdiyyə, icma*

Giriş

Yerli özünüidarənin hüquqi dövlət institutlarına uyğunlaşdırılması, müasir sosial strukturların fəaliyyətinin mühüm aspektidir. Yerli idarəetmə vətəndaşların öz bölgəsinin işlərinin idarə edilməsində və yerli icmanın maraqlarının həyata keçirilməsində iştirakının təmin edilməsində əsas rol oynayır. Bununla belə, o, dövlət siyasətinin təkamülünə və sosial-iqtisadi vəziyyətə uyğun olaraq tez-tez dəyişdirilə bilən konkret qanunvericilik və institusional çərçivədə fəaliyyət göstərir.

Yerli özünüidarə, milli və ya regional hökumətlər tərəfindən müəyyən edilmiş və yerli hakimiyyət orqanlarının səlahiyyət və vəzifələrinin əhatə dairəsini müəyyən edən hüquqi çərçivə daxilində fəaliyyət göstərir. Yerli özünüidarəetmə institutları yerli məsələlərin idarə edilməsində müəyyən dərəcədə muxtariyyətə malik olsalar da, qanunun aliliyini təmin edən hüquqi norma və qaydalarla bağlıdır. Bu onların hərəkətlərinin hüquqi dövlətin daha geniş hüquq prinsipləri və məqsədlərinə uyğun olmasını təmin edir [9, s. 64].

Hüquqi dövlətin təsisatları sistemində yerli özünüidarəetmə yerli özünüidarəetmə orqanlarının hüquqlarını, vəzifələrini və muxtariyyətlərini müəyyən edən müəyyən edilmiş qanunvericilik

çərçivəsində fəaliyyət göstərir. Qanunvericilik bazası və muxtariyyət yerli özünüidarənin fəaliyyətinə aşağıdakı şəkildə kömək edir:

1. Konstitusiyanın tanınması:

Hüquqi baza adətən yerli özünüidarənin mövcudluğunu və əhəmiyyətini tanıyan konstitusiya müddəalarını ehtiva edir. Konstitusiyalar yerli hakimiyyət orqanlarının muxtariyyətinə zəmanət verə və yerli idarəetmənin əsaslandığı prinsipləri müəyyən edə bilər. Qanunvericilik bazası yerli özünüidarəni dövlətin ali qanununda təsbit etməklə onun legitimliyini və özbaşına müdaxilələrdən qorunmasını təmin edir [11, s. 108].

Hüquqi dövlətin təsisatları sistemində yerli özünüidarənin konstitusiya ilə tanınması, yerli hakimiyyət orqanlarının hüquqlarını, səlahiyyətlərini və muxtariyyətlərini müəyyən etmək üçün vacibdir. Konstitusiyanın tanınması yerli özünüidarənin hüquqi bazasına və muxtariyyətinə aşağıdakı şəkildə təsir edir:

- Prinsiplərin təsbiti: Konstitusiya ilə tanınma hüquqi dövlət daxilində yerli özünüidarənin əsasını təşkil edən prinsip və dəyərləri müəyyən edir. Konstitusiyalar mərkəzsizləşdirmənin, yerli muxtariyyətin və vətəndaşların idarəetmədə iştirakının vacibliyini açıq şəkildə qəbul edə bilər.

Qanunvericilik bazası bu prinsipləri konstitusiyada təsbit etməklə yerli özünüidarənin fəaliyyəti üçün möhkəm zəmin yaradır və onun daha geniş konstitusiyaya çərçivəsində legitimliyini təmin edir.

- Muxtariyyətin qorunması: Konstitusiyanın tanınması, yerli hakimiyyət orqanlarının muxtariyyətini hökumətin daha yüksək səviyyələrinin özbaşına müdaxiləsindən qoruyur. Konstitusiyalara yerli hökumətlərin muxtariyyətini təmin edən və mərkəzi orqanların yerli işlərə müdaxilə imkanlarını məhdudlaşdıran müddəalar daxil ola bilər. Muxtariyyətin bu cür müdafiəsi yerli hakimiyyət orqanlarının öz icmalarının ehtiyac və üstünlüklərinə uyğunlaşdırılmış kənar təsirlərdən azad olaraq qərarlar qəbul etmək və siyasət həyata keçirmək səlahiyyətinə malik olmasını təmin edir.

- Səlahiyyətlərin bölgüsü: Konstitusiyaya ilə tanınma mərkəzi və yerli hakimiyyət orqanları arasında vəzifə bölgüsü də daxil olmaqla müxtəlif hökumət səviyyələri arasında səlahiyyətlərin bölüşdürülməsini müəyyən edir. Konstitusiyalar yerli özünüidarətmə orqanlarının səlahiyyət dairəsini müəyyən edərək, onların müstəsna yurisdiksiyaya malik olduğu sahələri və daha yüksək səviyyəli hökumətlə səlahiyyətlərini bölüşdükləri sahələri göstərə bilər. Səlahiyyətlərin bu şəkildə bölüşdürülməsi, yerli özünüidarəni tənzimləyən qanunvericilik bazasında aydınlığı və ardıcılığı təmin edir, yerli hakimiyyət orqanlarının hüquqi dövlət çərçivəsində fəaliyyətinə rəhbərlik edir.

- İdarəetmə strukturlarının yaradılması: Konstitusiyanın tanınması, yerli idarəetmə strukturlarının, o cümlədən, yerli idarəetmə orqanlarının yaradılması, seçki prosedurları və qərarların qəbulu prosesləri üçün çərçivə yaradır. Konstitusiyalar yerli şuraların, merlərin və digər yerli özünüidarətmə orqanlarının yaradılmasının əsaslarını, habelə onların seçilməsi və təyin edilməsi prosedurlarını təmin edir. Qanunvericilik bazası Konstitusiyaya çərçivəsində idarəetmə strukturlarını qurmaqla yerli özünüidarə institutlarının legitimliyini və sabitliyini təmin edir [14, s. 33].

- Əsas hüquqların müdafiəsi: Konstitusiyanın tanınması yerli hakimiyyət orqanlarının yurisdiksiyası daxilində vətəndaşların əsas hüquq və azadlıqlarını qoruyur. Konstitusiyalara yerli özü-

nüidarətmə orqanlarına seçkilərdə iştirak etmək hüququ, məlumat əldə etmək hüququ və yerli hakimiyyət orqanlarına müraciət etmək hüququ kimi müəyyən hüquqları təmin edən müddəalar daxil olur. Fundamental hüquqların bu cür müdafiəsi, vətəndaşların yerli özünüidarətmə prosesləri ilə məşğul olmaq və yerli hakimiyyət orqanlarını öz hərəkətlərinə görə məsuliyyətə cəlb etmək imkanını təmin edir.

- Konstitusiyaya nəzarətinin çərçivəsi: Konstitusiyanın tanınması, yerli hökumətin hərəkətlərinə və qərarlarına konstitusiyaya nəzarəti üçün çərçivə təmin edir. Konstitusiyalar yerli özünüidarətmə orqanlarının fəaliyyətinə onların konstitusiyaya prinsiplərinə və qanunun aliliyinə uyğunluğunu təmin etmək üçün məhkəmə nəzarəti mexanizmlərini müəyyən edir. Bu konstitusiyaya nəzarət mexanizmi yerli özünüidarətmə orqanlarının konstitusiyaya hüduqları daxilində fəaliyyət göstərməsini və əsas hüquq və azadlıqlara hörmətlə yaşamasını təmin edən yerli hakimiyyət orqanlarının həyata keçirilməsinə nəzarət funksiyasını yerinə yetirir.

Xülasə, yerli özünüidarənin konstitusiyaya tərəfindən tanınması hüquqi dövlətin təsisatları sistemində yerli hakimiyyət orqanlarının hüquqi bazasını və muxtariyyətini yaratmaq üçün vacibdir. Prinsiplərin təsbit edilməsi, muxtariyyətin qorunması, səlahiyyətlərin bölüşdürülməsi, idarəetmə strukturlarının yaradılması, əsas hüquqların qorunması və konstitusiyaya nəzarətinin təmin edilməsi ilə konstitusiyaya tanınması, hüquqi dövlət daxilində yerli özünüidarə institutlarının legitimliyini, sabitliyini və səmərəliliyini təmin edir.

2. Qanunvericilik:

Yerli özünüidarə milli və ya regional qanunverici orqanlar tərəfindən qəbul edilmiş qanunvericilik aktları əsasında fəaliyyət göstərir. Bu qanunlar yerli özünüidarətmə orqanlarının səlahiyyət və funksiyalarını və yerli idarəetmə prosedurlarını müəyyən edir, yerli və yuxarı idarəetmə səviyyələri arasında münasibətləri tənzimləyir. Qanunvericilik aktları yerli özünüidarətmə orqanlarının fəaliyyətində ardıcılığı təmin etməklə yerli qərarların qəbulu və idarəetmə prosesləri üçün hüquqi əsas yaradır [15, s. 57].

Hüquqi dövlətin təsisatları sistemində yerli

özünüidarənin hüquqi bazasının və muxtariyyətinin müəyyən edilməsində qanunvericilik aktları həlledici rol oynayır. Qanunvericilik qanunlarının yerli hakimiyyət orqanlarının hüquqi çərçivəsinə və muxtariyyətinə töhfəsi aşağıdakılardır:

- Səlahiyyət və məsuliyyətlərin tərifli: Qanunvericilik aktları yerli özünüidarətmə orqanlarının öz yurisdiksiyaları daxilində səlahiyyət və vəzifələrini müəyyən edir. Bu qanunlar yerli özünüidarətmə orqanlarının səlahiyyət dairəsini, onların qərar qəbul etmə səlahiyyətinə malik olduğu sahələri və yerinə yetirmək üçün cavabdeh olduqları funksiyaları müəyyən edir. Qanunvericilik aktları onların səlahiyyət və vəzifələrini aydın şəkildə müəyyən etməklə yerli özünüidarətmə orqanlarının fəaliyyəti üçün hüquqi baza yaradır və yerli hakimiyyət orqanlarına öz vəzifələrini yerinə yetirməkdə rəhbərlik edir.

- İdarəetmə strukturlarının yaradılması: Qanunvericilik aktları yerli özünüidarənin fəaliyyət göstərdiyi idarəetmə strukturlarını və institutlarını müəyyən edir. Bu qanunlar şəhər şuraları, bələdiyyə şuraları və meriyalar kimi yerli idarəetmə orqanlarının tərkibini, funksiyalarını və səlahiyyətlərini müəyyən edə bilər. Qanunvericilik bazası qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qanunlar çərçivəsində idarəetmə strukturlarının yaradılmasını təmin etməklə yerli özünüidarətmə institutlarının legitimliyini və səmərəliliyini təmin edir.

- Qərarların qəbul edilməsi prosedurları: Qanunvericilik aktları yerli hökumət orqanlarında qərarların qəbulu üçün prosedur və prosesləri müəyyən edir. Bu qanunlar iclasların çağırılması, qətnamələrin səsverməsi, siyasət və ya sərəncamların qəbulu qaydalarını müəyyən edir. Qərarların qəbulu üçün aydın prosedurları təmin etməklə qanunvericilik aktları idarəetmə prosesində şəffaflığı, hesabatlılığı və ədalətliyi təmin edir.

- Maliyyə idarəetmə və büdcələşdirmə: Qanun qanunlar yerli hakimiyyət orqanlarının maliyyə idarəçiliyi və büdcələşdirmə proseslərini tənzimləyir. Bu qanunlar gəlirlərin yaradılması, xərclərin idarə edilməsi və fiskal hesabatlılıq üçün qaydalar müəyyən edir. Maliyyə idarəetməsi üçün təlimatlar təqdim etməklə qanunvericilik qanunları yerli hakimiyyət orqanlarının öz icmalarının ehtiyaclarını ödəmək üçün dövlət vəsaitlə-

rindən məsuliyyətli və səmərəli istifadə etmələrini təmin edir [16, s. 23].

- Hökumətlərarası münasibətlərin tənzimlənməsi: Qanunvericilik aktları mərkəzi, regional və yerli hakimiyyət orqanları da daxil olmaqla müxtəlif hökumət səviyyələri arasında münasibətləri tənzimləyir. Bu qanunlar, hökumətin müxtəlif səviyyələri arasında əməkdaşlıq, əlaqələndirmə və münaqişələrin həlli mexanizmlərini müəyyən edir. Hökumətlərarası münasibətlər üçün qaydalar müəyyən etməklə qanunvericilik aktları hüquqi dövlət daxilində idarəetmə proseslərində ardıcılıq və effektivliyə kömək edir.

- Muxtariyyətin mühafizəsi: Qanunvericilik aktları yerli hakimiyyət orqanlarının muxtariyyətini hökumətin daha yüksək səviyyələrinin yersiz müdaxiləsindən qoruyur. Bu qanunlara mərkəzi orqanların yerli işlərə müdaxilə imkanlarını məhdudlaşdıraraq və ya yerli hökumətlərin səlahiyyətlərini pozan müddəalar daxil ola bilər. Muxtariyyəti qorumaqla qanunvericilik qanunları yerli hakimiyyət orqanlarının öz icmalarının ehtiyac və üstünlüklərinə cavab verən qərarlar qəbul etmək və siyasət həyata keçirmək səlahiyyətinə malik olmasını təmin edir.

Xülasə, hüquqi dövlətin təsisatları sistemində yerli özünüidarənin hüquqi bazasını və muxtariyyətini müəyyən etmək üçün qanunvericilik aktları vacibdir. Qanunvericilik aktları səlahiyyət və vəzifələri müəyyən etməklə, idarəetmə strukturlarını yaratmaqla, qərar qəbul etmə prosedurlarını müəyyən etməklə, maliyyə idarəçiliyini tənzimləməklə, hökumətlərarası münasibətləri idarə etməklə və muxtariyyəti qorumaqla yerli özünüidarətmə orqanlarının fəaliyyətinin hüquqi əsasını təşkil edir və hüquqi dövlət çərçivəsində onların səmərəliliyini və qanuniliyini təmin edir [1, s. 54].

3. Mərkəzsizləşdirmə siyasətləri:

Hüquqi çərçivəyə səlahiyyət və resursların yerli hakimiyyət orqanlarına verilməsinə yönəlmiş mərkəzsizləşdirmə siyasətləri daxildir. Mərkəzsizləşdirmə siyasətləri yerli ehtiyacların ödənilməsində və demokratik idarəetmənin təşviqində yerli özünüidarənin vacibliyini qəbul edir. Yerli hökumətlərə səlahiyyət verməklə, mərkəzsizləşdirmə siyasəti icmalara öz işlərini idarə et-

mək, yerli şəraitə və prioritetlərə cavab verən qərarlar qəbul etmək səlahiyyətini verir.

Mərkəzsizləşdirmə siyasəti hüquqi dövlətin təsisatları sistemi daxilində yerli özünüidarənin hüquqi bazasının və muxtariyyətinin əsas komponentidir. Mərkəzsizləşdirmə siyasətinin yerli hakimiyyət orqanlarının qanuni çərçivəsinə və muxtariyyətinə töhfələri aşağıdakılardır:

- Hakimiyyətin təhvil verilməsi: mərkəzsizləşdirmə siyasətləri qərar qəbul etmə səlahiyyətlərinin, resursların və məsuliyyətlərin mərkəzi hökumət qurumlarından yerli hakimiyyət orqanlarına ötürülməsini nəzərdə tutur. Gücü yerli səviyyəyə ötürməklə, mərkəzsizləşdirmə siyasətləri yerli hakimiyyət orqanlarına icmaların ehtiyac və üstünlüklərinə cavab verən qərarlar qəbul etmək səlahiyyətini verir. Hakimiyyətin bu cür təhvil verilməsi, yerli özünüidarənin muxtariyyətini gücləndirir və hüquqi dövlət daxilində effektiv idarəçiliyi təşviq edir.

- Yerli idarəetmə islahatları: mərkəzsizləşdirmə siyasətləri çox vaxt yerli idarəetmə strukturlarında və yerli hakimiyyət orqanlarının potensialının və effektivliyinin gücləndirilməsinə yönəlmiş proseslərdə islahatlara səbəb olur. Bu islahatlara şəffaflığın, hesabatlılığın və yerli qərarların qəbulunda vətəndaşların iştirakının yaxşılaşdırılması tədbirləri daxildir. Yerli səviyyədə yaxşı idarəetmə təcrübələrini təşviq etməklə, mərkəzsizləşdirmə siyasəti yerli özünüidarəetmə institutlarının legitimliyini və effektivliyini artırır [3, s. 33].

- Fiskal mərkəzsizləşdirmə: mərkəzsizləşdirmə siyasəti yerli hakimiyyət orqanlarına maliyyə resurslarının ayrılmasını və gəlirlərin artırılması səlahiyyətlərini əhatə edir. Fiskal mərkəzsizləşdirmə yerli hökumətlərə yerli prioritetlər və ehtiyaclar əsasında müstəqil şəkildə gəlirləri artırmağa, maliyyəni idarə etməyə və resursları bölüşdürməyə imkan verir. Maliyyə muxtariyyətini təmin etməklə mərkəzsizləşdirmə siyasətləri yerli hakimiyyət orqanlarına yerli problemləri həll edən və hüquqi dövlət daxilində inkişafı təşviq edən siyasət və proqramları həyata keçirmək imkanı verir.

- Regional muxtariyyət: mərkəzsizləşdirmə siyasəti hüquqi dövlət daxilində regional və ya submilli qurumlar muxtariyyəti genişləndirə bi-

lər. Regional muxtariyyət submilli hökumətlərə mərkəzi hökumət tərəfindən həvalə edilmiş səlahiyyət və məsuliyyətlərlə müəyyən edilmiş coğrafi ərazi üzərində səlahiyyətləri həyata keçirməyə imkan verir. Regional kontekstlərin və ehtiyacların müxtəlifliyini tanımaqla mərkəzsizləşdirmə siyasəti hüquqi dövlət daxilində daha həssas və əhatəli idarəetməni təşviq edir.

- İştirakçı idarəetmə: Mərkəzsizləşdirmə siyasətləri çox vaxt vətəndaşların iştirakını, yerli demokratiyanı və qərarların qəbulu proseslərində yerli əhalinin iştirakını təşviq etməklə, iştiraklı idarəetməni təşviq edir. Bu siyasətlərə yerli hökumət qərarlarının qəbulunda vətəndaşların iştirakı mexanizmləri, məsələn: iştiraklı büdcələşdirmə, vətəndaş məsləhət şuraları və ictimai məsləhətləşmələr daxil ola bilər. Vətəndaşların iştirakını təşviq etməklə mərkəzsizləşdirmə siyasəti yerli özünüidarəetmə institutlarının legitimliyini və hesabatlılığını artırır [13, s. 76].

- Potensialın gücləndirilməsi və dəstək: mərkəzsizləşdirmə siyasətlərinə öz rol və öhdəliklərini səmərəli şəkildə yerinə yetirmək üçün yerli hakimiyyət orqanlarının potensialının gücləndirilməsi tədbirləri daxildir. Bu, yerli hökumət rəsmilərinə və işçilərə texniki yardım, təlim və dəstək göstərməyi əhatə edə bilər. Yerli səviyyədə potensialın yaradılması ilə mərkəzsizləşdirmə siyasətləri yerli hakimiyyət orqanları qanuni dövlət daxilində səmərəli idarə etmək və öz icmalarına xidmətlər təqdim etmək imkanlarını artırır.

Xülasə, mərkəzsizləşdirmə siyasəti hüquqi dövlətin təsisatları sistemi daxilində yerli özünüidarənin hüquqi bazası və muxtariyyətinin ayrılmaz hissəsidir. Səlahiyyətlərin ötürülməsi, yerli idarəetmə islahatlarının təşviq edilməsi, fiskal mərkəzsizləşdirmənin asanlaşdırılması, regional muxtariyyətin tanınması, iştiraklı idarəetmənin təşviqi və potensialın yaradılmasına dəstək verməklə mərkəzsizləşdirmə siyasəti hüquqi dövlət daxilində yerli özünüidarəetmə institutlarının effektivliyini, cavabdehliyini və legitimliyini artırır.

4. Maliyyə muxtariyyəti:

Qanunvericilik bazası yerli hakimiyyət orqanlarına maliyyə muxtariyyəti verə bilər ki, bu da onlara gəlirləri artırmağa, maliyyəni idarə etməyə

və resursları müstəqil şəkildə bölüşdürməyə imkan verir. Maliyyə muxtariyyəti yerli hökumətlərə yerli xidmətləri və infrastruktur layihələrini maliyyələşdirməyə, yerli prioritetlər əsasında büdcə qərarları qəbul etməyə və yaranan ehtiyac və çağırışlara cavab verməyə imkan verir. Maliyyə muxtariyyətini təmin etməklə qanunvericilik bazası yerli hakimiyyət orqanlarına öz inkişafı və tərəqqisinə daha çox nəzarət etmək imkanı verir [4, s. 163].

Maliyyə muxtariyyəti hüquqi dövlətin təsisatları sistemində yerli özünüidarəetmənin hüquqi bazasının və muxtariyyətinin kritik aspektidir. Maliyyə muxtariyyətinin yerli hakimiyyət orqanlarının qanunvericilik bazasına və muxtariyyətinə verdiyi töhfələr aşağıdakılardır:

- Gəlirlərin yaradılması: maliyyə muxtariyyəti yerli hakimiyyət orqanlarına yerli vergilər, rüsumlar, lisenziyalar və cərimələr kimi müxtəlif vasitələrlə gəlir əldə etmək səlahiyyəti verir. Yerli hökumətlərə öz gəlirlərini artırmağa imkan verməklə maliyyə muxtariyyəti mərkəzi hökumətin transfertlərindən və qrantlarından asılılığı azaldır, yerli hakimiyyət orqanlarına öz maliyyə resursları və qərar qəbul etmə prosesləri üzərində daha çox nəzarət imkanı verir.

- Büdcə təşkilatları: Maliyyə muxtariyyəti yerli hakimiyyət orqanlarına maliyyə ili üçün xərcləri və gəlir proqnozlarını əks etdirən öz büdcələrini hazırlamağa və qəbul etməyə imkan verir. Yerli hökumətlər büdcə qərarlarının icmanın marağı və üstünlüklərini əks etdirməsini təmin edərək yerli prioritetlər və ehtiyaclar əsasında resursları ayırmaq səlahiyyətinə malikdir. Bu büdcə orqanı yerli özünüidarəetmənin muxtariyyətini gücləndirir və hüquqi dövlət daxilində effektiv idarəçiliyi təşviq edir [7, s. 41-42].

- Xərclərin idarə edilməsi: maliyyə muxtariyyəti yerli hakimiyyət orqanlarına xərcləri idarə etmək və resursları səmərəli şəkildə bölüşdürmək səlahiyyətini verir. Yerli hökumətlərin yerli problemləri həll edən və icma rifahını təşviq edən əsas xidmətlər, infrastruktur layihələri və inkişaf təşəbbüsləri üzrə xərcləri prioritetləşdirmək çəvikliyi var. Xərcləri müstəqil idarə etməklə yerli hakimiyyət orqanları yaranan ehtiyaclarla operativ reaksiya verə və hüquqi dövlət daxilində sosial

və iqtisadi təsirləri maksimum dərəcədə artıracaq şəkildə resursları bölüşdürə bilər.

- Resursların bölgüsü: maliyyə muxtariyyəti yerli hakimiyyət orqanlarına daha yüksək səviyyəli hökumətlərin müdaxiləsi olmadan yerli prioritetlər və ehtiyaclar əsasında resurslar ayırmağa imkan verir. Yerli hökumətlər öz icmaları daxilindəki xüsusi çətinlikləri və imkanları həll etmək, məqsədyönlü investisiyaları və inkişaf təşəbbüslərini təşviq etmək üçün resurs bölgüsü qərarlarını uyğunlaşdırmağa bilər. Resursları müstəqil şəkildə bölüşdürmək bacarığı yerli özünüidarəetmənin muxtariyyətini artırır və hüquqi dövlət daxilində yerli inkişafı təşviq edir.

- Maliyyənin planlaşdırılması və idarə edilməsi: maliyyə muxtariyyəti yerli hakimiyyət orqanlarına uzunmüddətli maliyyə planlaşdırması və idarə edilməsi ilə məşğul olmağa, fiskal davamlılığı təmin etməyə imkan verir. Yerli hökumətlər yerli inkişaf məqsəd və vəzifələrinə uyğun maliyyə siyasətləri, strategiyalar və planlar hazırlayırlar. Yerli hakimiyyət orqanları maliyyə planlaşdırması və idarəetmə prosesləri üzərində nəzarəti həyata keçirməklə dəyişən iqtisadi şəraitə uyğunlaşa, maliyyə risklərini azalda və hüquqi dövlət çərçivəsində davamlı inkişafa nail ola bilərlər.

- Hesabatlılıq və şəffaflıq: Maliyyə muxtariyyəti yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən dövlət vəsaitlərinin istifadəsində hesabatlılığı və şəffaflığı təşviq edir. Yerli hökumətlər ictimai resursların idarə edilməsi və idarə olunması üçün öz seçiciləri qarşısında cavabdehdir və maliyyə qərarlarının qəbulu və hesabatların verilməsində şəffaflığı təmin etməlidir. Hesabatlılığı və şəffaflığı təşviq etməklə maliyyə muxtariyyəti əhalinin yerli özünüidarəetmə institutlarına inamını artırır və hüquqi dövlət daxilində qanunun aliliyini gücləndirir [10, s. 165].

Xülasə, maliyyə muxtariyyəti hüquqi dövlətin təsisatları sistemində yerli özünüidarəetmənin hüquqi bazasının və muxtariyyətinin fundamental cəhətidir. Yerli hakimiyyət orqanlarına gəlir əldə etmək, büdcə hazırlamaq, xərcləri idarə etmək, resursları bölüşdürmək, maliyyə planlaması və idarəetməsi ilə məşğul olmaq, hesabatlılığı və şəffaflığı qorumaq səlahiyyəti verməklə maliyyə muxtariyyəti yerli özünüidarəetmə institutlarının

səmərəliliyini, cavabdehliyini və qanuniliyini artırır.

5. Hüquqi müdafiələr:

Qanunvericilik bazasına yerli özünüidarənin muxtariyyətini və bütövlüyünü qorumaq üçün hüquqi müdafiələr daxildir. Bu müdafiələrə yerli özünüidarətmə orqanlarına seçkilərlə bağlı müddəalar, yerli özünüidarətmə orqanlarının yuxarı orqanların müdaxiləsinə qarşı toxunulmazlığına zəmanət və müxtəlif hökumət səviyyələri arasında mübahisələrin həlli mexanizmləri daxil ola bilər. Hüquqi müdafiə yerli hakimiyyət orqanlarının qanuni dövlət daxilində müstəqil və səmərəli fəaliyyət göstərə bilməsini, qeyri-qanuni siyasi və ya hüquqi məhdudiyyətlərdən azad olmasını təmin edir [8, s. 224].

Hüquqi dövlətin təsisatları sistemində yerli özünüidarənin muxtariyyətinin və bütövlüyünün təmin edilməsi üçün hüquqi müdafiə vacibdir. Hüquqi müdafiənin yerli hakimiyyət orqanlarının qanunvericilik bazasına və muxtariyyətinə verdiyi töhfələr aşağıdakılardır:

- Mərkəzi hökumətin müdaxiləsindən mühafizə: hüquqi müdafiələr yerli özünüidarətmə orqanlarını daha yüksək səviyyəli hökumətlərin özbaşına müdaxiləsindən qoruyur, yerli özünüidarənin öz yurisdiksiyasında müstəqil fəaliyyət göstərməsini təmin edir. Bu müdafiələrə mərkəzi hökumət orqanlarının yerli işlərə müdaxilə etmək səlahiyyətinə məhdudiyyətlər qoyan konstitusiyaya müddəaları, qanunvericilik aktları və ya məhkəmə qərarları daxil ola bilər. Yerli muxtariyyəti qorumaqla hüquqi müdafiələr subsidiarlıq prinsipini müdafiə edir və hüquqi dövlət daxilində effektiv idarəçiliyi təşviq edir.

- Qeyri-qanuni hərəkətlərə qarşı toxunulmazlıq: hüquqi müdafiələr yerli hakimiyyət orqanlarına onların muxtariyyətlərini sarsıtmağa və ya qərar qəbul etmə proseslərinə müdaxilə etməyə çalışan iddia və ya hüquqi hərəkətlərdən immunitet verir. Bu müdafiələrə yerli hökumətlərə öz səlahiyyətləri daxilində vicdanla görülmən hərəkətlərə görə məsuliyyətdən immunitet verən müddəalar daxil ola bilər. Yerli hakimiyyət orqanlarını hüquqi problemlərdən qoruyaraq hüquqi müdafiə onların öz səlahiyyətlərini və funksiyalarını repressiya və ya məhkəmə çəkişmələrindən qorxma-

dan həyata keçirə bilməsini təmin edir.

- Hökumətin hərəkətlərinə məhkəmə nəzarəti: Hüquqi müdafiələrə hökumətin hərəkətlərinə məhkəmə nəzarəti mexanizmləri daxil ola bilər, yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən qəbul edilən qərarların qanuna uyğunluğunu və konstitusiyaya prinsiplərinə riayət olunmasını təmin edir. Məhkəmələr yerli özünüidarətmə orqanlarının hərəkətlərini qanunauyğunluq, prosessual ədalətlik, əsas hüquq və azadlıqlara riayət baxımından yoxlaya bilər. Məhkəmə nəzarətini təmin etməklə hüquqi müdafiə hesabatlılığı təşviq edir və hüquqi dövlət daxilində qanunun aliliyini qoruyur [12, s. 22].

- Əsas hüquqların müdafiəsi: qanuni müdafiələr yerli hakimiyyət orqanlarının yurisdiksiyası daxilində vətəndaşların əsas hüquq və azadlıqlarını qoruyur. Bu qorunmalara fərdi azadlıqlara, bərabərliyə və qanunun lazımi prosesini təmin edən konstitusiyaya müddəaları, qanunvericilik aktları və ya məhkəmə qərarları daxil ola bilər. Əsas hüquqları qorumaqla hüquqi müdafiə yerli özünüidarənin demokratik prinsiplərə və insan hüquqları standartlarına uyğun fəaliyyət göstərməsini təmin edir.

- Yerli muxtariyyətin qorunub saxlanması: Hüquqi müdafiə yuxarı səviyyəli hökumətlərin yerli işlərə qarışmaq səlahiyyətinə məhdudiyyətlər müəyyən etməklə yerli hakimiyyət orqanlarının muxtariyyətini qoruyur. Bu müdafiələrə müəyyən məsələlər üzrə yerli hökumətlərin müstəsna yurisdiksiyasını tanıyan və ya müxtəlif hökumət səviyyələri arasında mübahisələrin həlli üçün prosedurlar müəyyən edən müddəalar daxil ola bilər. Yerli muxtariyyəti qorumaqla hüquqi müdafiələr yerli hakimiyyət orqanlarına effektiv şəkildə idarə etməyə və öz icmalarının ehtiyac və üstünlüklərinə cavab verməyə imkan verir.

- İcra mexanizmləri: hüquqi müdafiələr qanuna riayət olunmasını və hüquq normalarının pozulmasına görə məsuliyyətin təmin edilməsi üçün icra mexanizmlərini əhatə edə bilər. Bu mexanizmlərə inzibati sanksiyalar, məhkəmə vasitələri və ya yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən sui-istifadə hallarının aradan qaldırılması üçün nəzərdə tutulmuş digər hüquqi tədbirlər daxil ola bilər. İcra mexanizmlərini təmin etməklə hüquqi müdafiə

yerli özünüidarəetmə institutlarının hüquqi dövlət daxilində bütövlüyünü və etibarını qoruyur [2, s.71].

Xülasə, hüquqi dövlətin təsisatları sistemində yerli özünüidarənin muxtariyyətini, bütövlüyünü və hesabatlılığını qorumaq üçün hüquqi müdafiələr vacibdir. Yerli hakimiyyət orqanlarını mərkəzi hökumətin müdaxiləsindən qorumaq, qeyri-qanuni hərəkətlərdən immunitet vermək, məhkəmə nəzarətini təmin etmək, əsas hüquqları qorumaq, yerli muxtariyyəti qorumaq və icra mexanizmlərini yaratmaqla hüquqi müdafiə yerli özünüidarəetmə institutlarının effektivliyinə, qanunauyğunluğuna və davamlılığına kömək edir.

6. Məhkəmə:

Qanunvericilik bazası qanunlara riayət olunmasını və vətəndaşların hüquqlarının müdafiəsini təmin etmək üçün yerli özünüidarəetmə orqanlarının hərəkətlərinə məhkəmə nəzarətini təmin edə bilər. Məhkəmələr yerli özünüidarəetmə orqanlarının qərarlarının qanuniliyi, prosessual ədalətliliyi və konstitusiyaya prinsiplərinə uyğunluğu baxımından yoxlaya bilər. Məhkəmə nəzarəti hüquqi dövlət daxilində yerli hakimiyyət orqanlarının həyata keçirilməsinə, hesabatlılığın təmin edilməsinə və qanunun aliliyinin təmin edilməsinə nəzarət kimi xidmət edir [2, s. 176].

Məhkəmə nəzarəti məhkəmələrə hökumətin hərəkətlərinin, o cümlədən hüquqi dövlətin təsisatları sistemi çərçivəsində yerli özünüidarəetmə orqanlarının həyata keçirdikləri hərəkətlərin konstitusiyaya uyğunluğunu və qanuniliyini yoxlamağa imkan verən fundamental hüquqi mexanizmdir. Məhkəmə nəzarətinin necə fəaliyyət göstərdiyi, onun qanunun aliliyinin təmin edilməsində və fərdi hüquqların qorunmasında əhəmiyyəti aşağıdakılardır:

- Məhkəmə baxışının əhatə dairəsi: Məhkəmə nəzarəti qanunvericilik, inzibati qərarlar və icraedici hərəkətlər də daxil olmaqla hökumətin hərəkətlərinin konstitusiyaya uyğunluğunu, qanuniliyini və prosessual ədalətliliyini yoxlamaq üçün məhkəmələrin səlahiyyətlərini əhatə edir. Məhkəmələr hökumətin hərəkətlərinin konstitusiyaya müddəalarına, qanunvericilik qanunlarına və müəyyən edilmiş hüquqi prinsiplərə uyğun olub-olmamasını qiymətləndirir. Yerli özünüidarə kontekstində

məhkəmə nəzarəti yerli qanunların, inzibati qərarların və yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən qəbul edilən siyasətlərin qanuniliyinin yoxlanılmasını əhatə edə bilər.

- Konstitusiyaya nəzarəti: məhkəmələr hökumətin, o cümlədən yerli hakimiyyət orqanlarının hərəkətlərinin konstitusiyaya müddəalarına və prinsiplərinə uyğun olub-olmadığını müəyyən etmək üçün konstitusiyaya nəzarəti ilə məşğul olur. Məhkəmələr yerli qərarların, siyasətlərin və ya hərəkətlərin əsas hüquqları pozulmasını, konstitusiyaya səlahiyyətlərini aşmamasını və ya bərabərlik, lazımi proses və ya hakimiyyət bölgüsü kimi konstitusiyaya prinsiplərinə zidd olmadığını təmin etmək üçün onların konstitusiyaya uyğunluğunu qiymətləndirir. Məhkəmələr tərəfindən konstitusiyaya nəzarəti, dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsini yoxlayır və hüquqi dövlət daxilində konstitusiyaya normalarının aliliyini təmin edir [5, s. 111].

- Qanuniliyə nəzarət: məhkəmə nəzarəti, həmçinin hökumətin, o cümlədən yerli hakimiyyət orqanlarının hərəkətlərinin qanunlara və prosessual tələblərə uyğun olub-olmadığını müəyyən etmək üçün onların qanuniliyinin qiymətləndirilməsini əhatə edir. Məhkəmələr yerli qərarların, inzibati qərarların və ya siyasətlərin qanunla müəyyən edilmiş müddəalara, prosessual qaydalara və hüquqi standartlara uyğun olub-olmadığını yoxlayır. Qanuniliyin yoxlanılması yerli hakimiyyət orqanlarının qanun çərçivəsində fəaliyyət göstərməsini və hökumətin yuxarı səviyyələri tərəfindən müəyyən edilmiş hüquq normalarına hörmətlə yanaşmasını təmin edir.

- Fərdi hüquqların müdafiəsi: məhkəmə nəzarəti fərdi hüquq və azadlıqların dövlət orqanları, o cümlədən yerli özünüidarəetmə orqanları tərəfindən pozulmasından qorunmasında mühüm rol oynayır. Məhkəmələr hökumətin hərəkətlərinin, o cümlədən yerli qanunlar və ya siyasətlərin, konstitusiyaya və ya qanunla müəyyən edilmiş qanunlarla təmin edilmiş şəxslərin hüquqlarına hörmət edib-etmədiyini qiymətləndirir. Məhkəmə nəzarəti fərdi azadlıqları qoruyur, qanun qarşısında bərabər müdafiəni təmin edir və dövlət orqanlarını hüquqi dövlət daxilində konstitusiyaya hüquqlarına riayət olunmasına görə məsuliyyət daşıyır.

- Yoxlamalar və balanslar: Məhkəmə nəzarəti, hökumət hakimiyyətinin həyata keçirilməsini yoxlamaq funksiyasını yerinə yetirir və hüquqi dövlət daxilində nəzarət və tarazlıq sistemini təşviq edir. Məhkəmələr hökumətin, o cümlədən yerli hakimiyyət orqanlarının hərəkətlərinin hüquq normalarına və konstitusiya prinsiplərinə uyğunluğunu təmin etmək vəzifəsi daşıyan müstəqil arbitr kimi çıxış edir. Məhkəmə nəzarəti hakimiyyətdən sui-istifadənin qarşısını alır, tiranlığa qarşı qoruyur və hökumətin hərəkətlərini hüquqi nəzarətə və məhkəmə nəzarətinə tabe etdirməklə idarəetmədə hesabatlılığı təşviq edir.

- Qanunun aliliyinin təşviqi: Məhkəmə nəzarəti hüquqi normaları qorumaq, fərdi hüquqları qorumaq və hökumətin hesabatlılığını təmin etməklə qanunun aliliyinin təşviqinə töhfə verir. Məhkəmələr hüquqi mübahisələrin həlli, hüquqi prin-

siplərin şərhə və hüquqi dövlət daxilində hüquqi standartların tətbiqi üçün forum təşkil edir. Məhkəmə nəzarəti qanunun aliliyini gücləndirir, əhəlinin hüquq sisteminə etimadını artırır və hüquqi dövlət daxilində demokratik idarəetmənin əsaslarını gücləndirir [6, s. 223].

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, məhkəmə nəzarəti qanunun aliliyini təmin edən, fərdi hüquqları qoruyan və hüquqi dövlət institutları sistemində hökumətin hesabatlılığını təşviq edən fundamental hüquqi mexanizmdir. Hökumətin, o cümlədən yerli özünüidarəetmə orqanlarının hərəkətlərinin konstitusiyaya uyğunluğunu, qanunauyğunluğunu və prosessual ədalətliyini qiymətləndirməklə məhkəmə nəzarəti hüquq normalarını müdafiə edir, fərdi azadlıqları qoruyur və hüquqi dövlət daxilində demokratik idarəetmə prinsiplərini möhkəmləndirir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Akkoç, Y. S. Belediyeler Üzerinde İdari Vesayet ve Denetleme - II. İdarecinin Sesi, cilt 19, sayı 112, Ankara 2005, s. 54
2. Demir, H., Karakütük, M. Yerel yönetimler ve hizmette yerellik: Subsidiarite ilkesi. Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi 7 (2), 2003, s. 65-77.
3. Görmez, K., Bahçeci, H. I. Yerel Yönetimlerin Siyasal Temelleri. Yerel Yönetimler, Orion Kitabevi, Ankara 2018, s. 33
4. Jimenez, B. S. Municipal government form and budget outcomes: Political responsiveness, bureaucratic insulation, and the budgetary solvency of cities. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 30 (1), 2020, pp. 161-177. URL: <https://doi.org/10.1093/jopart/muz020>
5. Karpa, M. Limits of competence of subjects of public service: features of definition // *Public administration and local self-government*, 2, 2017, pp. 109-116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dums_2017_2_
6. Kjellberg, F. Local Government Reorganization and the Development of the Welfare State. *Journal of Public Policy* 3, 1985, pp. 215-239.
7. Nesterenko, A.S. Public and private law as a basis of legal centralization and decentralization in financial law. *Scientific herald of the International Humanities University: Jurisprudence*, 19, 2016, pp. 40-42. URL: <http://www.vestnikpravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc19/12.pdf>
8. Önen, M. S., Eken, İ. Yerel yönetimler üzerinde uygulanan idari vesayet yetkisinin irdelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 15 (56), 2016, s. 216-234.
9. Salvador, M., Sancho, D. The role of local government in the drive for sustainable development public policies. An analytical framework based on institutional capacities. *Sustainability*, 13 (11), 2021, pp. 59-78. URL: <https://doi.org/10.3390/su13115978>
10. Sharpe, L. J. Theories and Values of Local Government. *Political Studies*, 2: 1970, pp. 153-174.
11. Siket, J. Prevailing tendencies in local self-governance: Scope of local public affairs and territorial trends in Europe. *Bratislava Law Review* 1 (1), 2017, pp. 105-114.
12. Şahin, Ü. Halka en yakın hizmetlerin etkin sunulması kapsamında subsidiarity (yerellik) ilkesi ve Türk kamu yönetimi üzerine bir değerlendirme. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 10 (3), 2018, s. 19-30.
13. Ulusoy, A., Akdemir, T. Mahalli İdareler, Seçkin, Ankara 2019, s. 76
14. Воронин, А.Г., Лапин, В.А., Широков, А.Н. Основы управления муниципальным хозяйством.

М., 1998, с. 33

15. Линде, А.Н. Делиберативная демократия как направление в современной теории демократии: анализ основных подходов / А.Н. Линде // Контуры глобальных трансформаций : политика, экономика, право. - 2015. - №. 1 (39). - С. 52-58.

16. Пешин, Н.Л. Муниципальное право: схемы и комментарии. М., 2002, С. 23

Наиля КАХРАМАНОВА

Диссертант кафедры «Конституционного права» БГУ

ПРАВОВАЯ БАЗА И АВТОНОМИЯ В СИСТЕМЕ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ

РЕЗЮМЕ

Целью данного исследования является представить анализ законодательной базы и вопроса автономии от форм адаптации местного самоуправления к легальным государственным институтам в целях повышения эффективности взаимодействия между различными уровнями государственного управления и обеспечения более эффективное администрирование, выявление передовых практик и рекомендаций.

Ключевые слова: Местное самоуправление, демократия, децентрализация, субсидиарность, муниципалитет, община.

Naila KAHRAMANOVA

Dissertation student of the Department of
"Constitutional Law" of BSU

LEGAL FRAMEWORK AND AUTONOMY IN THE LOCAL SELF-GOVERNMENT SYSTEM

SUMMARY

The purpose of this study is to present an analysis of the legal framework and the issue of autonomy from the forms of adaptation of local self-government to legal state institutions in order to increase the efficiency of interaction between different levels of state administration and to ensure more efficient administration, to identify advanced practices and recommendations.

Key words: Local self-government, democracy, decentralization, subsidiarity, municipality, community